

MARIA VAN HONGARIJE IN MEDAILLES

B. Wynants

*Portret van Maria van Hongarije als weduwe
P. OPMEER, Opus chronographicum orbis universi a mundi exordio
(Antwerpen, 1611)*

INLEIDING

Jaren geleden bestudeerde ik de iconografie van Maria van Hongarije, meer bepaald haar portretten, in het kader van een licentiaatsverhandeling onder leiding van prof. P. Naster ¹. Daarbij werd getracht de specifieke inbreng van de medailleportretten in de iconografie van deze koningin te bepalen, door deze te vergelijken met haar getekende, geschilderde of gebee'dhouwde beeltenissen. Het onderwerp is me steeds blijven doelen, en op aanraden van H. Dewit heb ik het numismatisch deel van mijn verhandeling omgewerkt tot onderstaand artikel. Ik wens hierbij de heer Dewit te danken voor zijn hulp bij het tot stand komen ervan.

BIOGRAFIE

Maria werd op 15 september 1505 te Brussel geboren, als vijfde kind van Filips de Schone en Johanna de Waanzinnige. Ze werd samen met haar zusters Eleonora en Isabella in 1507 toevertrouwd aan de hoede van hun tante, Margareta van Oostenrijk. Deze was tot gouvernante van de Nederlanden benoemd en resideerde te Mechelen. Haar broer Ferdinand en haar zuster Catharina groeiden op in Spanje, waar ze geboren waren.

Haar grootvader, keizer Maximiliaan, stuurde er op aan om Hongarije en Bohemen aan de Oostenrijkse kroon toe te voegen en beloofde haar daarom in maart 1506 aan de verwachte nakomeling van koning Vladislav II, indien dit een jongen zou zijn. Het werd inderdaad een zoon, Lodewijk Jagello, geboren op 1 juli 1506. Om de band nog hechter te maken werd ook een huwelijk vastgelegd tussen Anna, de oudere zuster van Lodewijk, en Ferdinand, de broer van Maria. Deze annexionistische manoeuvres werden door de Hongaren aanvaard, uit angst voor een dreigende Turkse inval.

Om moeilijkheden bij de troonsopvolging uit te sluiten liet Vladislav zijn zoontje reeds tot koning (in feite troonsopvolger) van Hongarije kronen op 4 juni 1508 en van Bohemen op 11 maart 1509. In 1514 werd Maria naar Wenen gestuurd. Daar werd in de Stefansdom op 22 juli 1515 op grootse wijze haar verloving gevierd, evenals het pro-forma huwelijk van Anna met keizer Maximiliaan, die handelde bij procuratie. Het protocol van deze verlovings stipuleerde dat indien Lodewijk kinderloos zou sterven, de koninkrijken Hongarije en Bohemen zouden overgaan naar Anna en haar echtgenoot. Vanaf dan leefden Anna en Maria samen te Wenen. De moeilijke opvolging van koning Vladislav, die op 13 maart 1516 overleed, verplichtte de prinsessen naar Innsbruck uit te wijken, waar ze veiliger waren.

Pas op 7 november 1520 stemde de Hongaarse adel in met het dubbel huwelijk. Om aan alle twijfel een einde te maken vond op 11 november 1520 in de St-Jacobskerk te Innsbruck een symbolische huwelijksplechtigheid bij procuratie plaats. Lodewijk en Maria werden tot koning en koningin van Hongarije gekroond in de St-Stefanuskerk te Stuhlweissenburg, Lodewijk op 10 december 1521, Maria de volgende dag. Op 13 januari 1522 werd hun huwelijk officieel voltrokken in de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Buda. In juni van hetzelfde jaar werden ze tot koning en koningin van Bohemen gekroond in Praag.

daarentegen was ze gedurende 24 jaar een beschermster van de kunsten, en we weten uit de archieven dat ze in die periode heel wat portretten heeft laten vervaardigen. Daarvan zijn er echter slechts weinige tot ons gekomen. Bij de bekende portretten (schilderijen, gravures, beeldhouwwerken, glasramen, enz.) kunnen vier types onderscheiden worden, al naargelang ze stammen uit :

1. haar kindertijd
2. haar jeugd (tussen 1514 en 1521 te Oostenrijk doorgebracht),
3. haar kort huwelijk met Lodewijk,
4. haar weduwtijd

Het merendeel dateert van na de dood van haar echtgenoot, al dient dadelijk gezegd dat de productie van haar portretmedailles deze regel niet volgt.

DE PENNINGEN

Van de twaalf portretmedailles van Maria van Hongarije refereert het merendeel naar de periode van haar huwelijk. Slechts twee staan er los van en hebben betrekking op de periode na de dood van Lodewijk.

1. Portretpenning van Lodewijk en Maria van Hongarije, toegeschreven aan Hans Daucher (1524)

Vz. Buste van Lodewijk van Hongarije in profiel naar links; zijn gelaatstrekken, met een lichte hangsnor, schrale baard en ingevallen wangen, zijn mager en ziekelijk. Hij draagt een platte hoed met brede boord. Van zijn kleding, die weinig gedetailleerd is weergegeven, vallen vooral zijn kraag op, gemaakt van een opeenvolging van vier horizontale rijen van kanten linten, en de keten van de Orde van het Gulden Vlies. Links en rechts in het veld, gesplitst door de buste, het jaartal M.D - XXIII ; rondom, LVDOVICVS HVNGAR : BOHEM . EC REX ANN : AGENS DVO DE VIGESIM (Ludovicus Hungariae et caetera rex anno agens duo de vigesimo = Lodewijk koning van Hongarije enz. in zijn tweeëntwintigste levensjaar) en een fijne boord.

Kz. Buste van Maria in profiel naar links. Ze draagt een muts, die aan de bovenkant versierd is met een lint en aan de achterkant met een pand waarop metalen versieringen en een broche zijn genaaid. Haar haren vallen in tamelijk brede lokken neer en worden in een wronk boven de hals samengehouden. Haar kleed heeft een brede vierkante halsuitsnijing die het onderkleed laat zien en is in het midden versierd met een dubbele koord. Een geplisseerde boezemdoek met een rechte hoge kraag bedekt haar borst; de pofmouwen zijn ingesneden. Ze draagt een breed halssnoer met hanger. Rondom, MARIA REGINA EC. QVOS DEVS CONIUNXIT HOMO NON SEPERET. (Maria regina et caetera quos Deus coniunxit homo non seperet = Maria, koningin enz. Wat God heeft verbonden zal de mens niet scheiden) en een fijne boord.

Gekende exemplaren :

Lwow, Bibliotheek Ossolinski (zilver - gegoten - 73 mm Ø)

Een doorboord loden exemplaar maakte eertijds deel uit van de verzameling Lobbecke (LOB, nr. 215, pl. XV).

Bibliografie :

Demmler, *Hans Daucher*, in ALBK, VIII, p. 43

HABS, I, 1, nr. 66 & pl. IX, 4 & 4a

HABM, p. 19

KATE, p. 32

NASTER, p. 224

GUM, Tab V

De tekst op de voorzijde geeft de juiste ouderdom van Lodewijk en het jaar van vervaardiging van de medaille (1524) deze op de keerzijde houdt een wens in voor de duurzaamheid van het huwelijk van het vorstenpaar.

Deze penning getuigt van een grote klaarheid in de compositie; de portretten werden met een vrije en sobere hand opgebouwd, die zich niet om details bekommert. De zeer eenvoudige letters van de omschriften en de weggelaten punctuatie vergroten nog de indruk van klaarheid. De ganze presentatie getuigt van het plastisch gevoel en van de smaak van de kunstenaar, die uitmunt in de weergave van het menselijk aangezicht. Met Georg Habich schrijven wij deze medaille toe aan de beeldhouwer Hans Daucher, of aan iemand uit zijn onmiddellijke omgeving gr. We vinden hier immers het vaste en solide modelé van de door deze kunstenaar uitgevoerde portretten terug, evenals de voor hem typische neergaande en tamelijk dikke wenkbrauwbogen, neus (fijn aan de basis en dikker wordend naar de punt toe) en soepele zijdeachtige haren, die meestal de oren bedekken.

Gustav Glück en Istvan Schlegel gr brengen deze medaille in verband met het verblijf van Bernhard Beham en van diens broer Hans aan het Hongaarse Hof rond kerstmis 1524 gr. Deze stelling is echter weinig geloofwaardig. Het werk van Bernhard Beham is immers hoofdzakelijk monetair : geen enkele penning kan met zekerheid aan hem toegeschreven worden. De twee kleine medailles van Frederik II, die volgens Domanig gr van zijn hand zijn, vertonen bovendien een zeer droge en nogal primitieve stijl. Ook de gravures van Hans Sebald Beham zijn van een andere meer levendige stijl dan die van de bestudeerde medaille.

Het hoog en gebogen voorhoofd, de dromerige blik, de smalle neus met nogal dikke punt en de tamelijk dikke onderlip doen de beeltenis van Maria op deze penning aanleunen bij de geschilderde portretten van Hans Krell gr. Bij beide komt eenzelfde sfeer van melancholie tot uiting.

2. Stenen modellen voor een portretpenning van Lodewijk en Maria van Hongarije (niet gedateerd)

Vz. Buste van Lodewijk, in profiel naar rechts. Hij heeft een laag voorhoofd, kleine en diepliggende ogen, een haviksneus, brede en halfgeopende lippen, een grote snor en een baard met dubbele punt. Zijn soepele haren zijn op het voorhoofd gekamd en vallen halflang op de oren en

in de hals. Hij draagt een platte hoed met brede boord; deze is versierd met een galon en voorzien van insnijdingen. Op de zijkant ervan is een sieraad vastgehecht. Boven zijn kleed met opstaande kraag draagt hij een mantel met een grote pelskraag, met daarop de ordeketen van het Gulden Vlies. Rondom, een brede boord

Kz Effen

Gekende exemplaren :

München, verzameling Alfred Böttner (steen - onbekende diameter)

Afkomstig van G. HIRSCH, Münzen und Medaillen. Auktion 1/4-6-1969. Katalog 63, nr. 259

Vz Buste van Maria, met gewelfd voorhoofd, zware oogleden, bolle ogen, rechte neus, viezige mond en weinig vooruitstekende kin, in profiel naar links. Haar haren zijn verdeeld in lange lokken en in een wrong boven de hals gebonden; deze wordt samengehouden met een netje. De koningin draagt een platte hoed met een brede boord, voorzien van insnijdingen en versierd met een juweel op de zijkant. Ze draagt een kleed met een brede, vierkante halsuitsnijding die afgezoomd is met een galon met gekruiste motieven; de taille is hoog en onderlijnd met twee fijne paralbanden, en de polsmouwen hebben insnijdingen. Het geplisseerd onderkleed heeft een hooggesloten rechte kraag, versierd met linten en kant. Om de hals draagt ze een korte dubbele keten met hanger, en een langere zonder.

Kz Effen.

Gekende exemplaren .

München (?) *z* (terracotta - onbekende diameter).

Sibliografie :

HABS, nr. 75

GLU, p. 177-178

SCHL, p. 160 161. fig. 5

G. HIRSCH, *Münzen & Medaillen, Auktion 1/4-7-1969, Katalog 63, nr. 259*

LAN, II, nr. 40

HABM, p. 18, afb. 4

De twee stenen modellen van Lodewijk en Maria van Hongarije zijn rechtstreeks verwant met twee kleine houtsneden die in het museum van Budapest worden bewaard *z*. De grote finesse en precisie van de modellen, en het feit dat de beeldenaars van de houtsneden geïnverseerd zijn, lijken er op te wijzen dat de houtsneden van de modellen werden gecopieerd.

Men brengt het portret van Lodewijk in verband met dat op de medaille die Stephan Schlick op de keerzijde weergeeft *z*, en die toegeschreven wordt aan Hans Daucher. Men herkent in het portret van Lodewijk de krachtige en sobere stijl van deze kunstenaar, maar de weergave is toch delicaat dan op de andere medailles die hem worden toegeschreven.

3. Stenen modellen voor een portretpenning van Lodewijk en Maria van Hongarije (1526)

- Vz. Buste van Lodewijk in profiel naar rechts. Hij heeft een wijkend voorhoofd, een haviksneus, een kleine mond, een hangsnor en een vooruitstekende kin met puntbaard. Zijn haar is vooraan kortgeknipt en achteraan halflang. Hij draagt een hoed met een brede, opgeslagen rand. De kraag van zijn geplisseerd kleding heeft een rechte boord die versierd is met kanten linten. Op zijn geplisseerde cape, met een tamelijk smalle boord, draagt hij de ordeketen van het Gulden Vlies met vuurijzers van een speciaal model. Rechts, in het veld, M.D. / XXVI
- Kz. Effen.

Gekende exemplaren :

Budapest, Hongaars Nationaal Museum, 27.1/980-1 (albast - ca. 60 mm Ø)

- Vz. Buste van Maria met kleine ogen, zware oogleden, fijne mond en ronde kin, in profiel naar links. Haar tamelijk recht voorhoofd wordt in een Grieks profiel verlengd met een lange neus. Haar haren zijn verdeeld in lange golvende lokken en in een wrong boven de hals gebonden; deze wordt samengehouden met een rijk versierd netje. Maria draagt een tamelijk dikke baret met lint en geplooid kanten pand, die versierd zijn met grote bloemen. Op het pand is een broche gespeld. Haar kleding met vierkante halsuitsnijding en ingesneden opmouwen is weinig versierd. De rechte kraag van haar geplisseerde boezendoek is met ruiten versierd, elk met een parel in het midden, en eindigt op kant. Ze draagt een dubbel parelsnoer met een zware hanger. Links, in het veld, M.D. / XXVI.
- Kz. Effen

Gekende exemplaren :

Budapest, Hongaars Nationaal Museum, 105/1971-1 (albast - ca 60 mm Ø)

Bibliografie :

MAR, 51-9a & 9b
 HABS I, 1, nr. 97
 HER 1, p. 111-112 & pl. CVIII
 TOUE, p. 195

Bovenstaande beschrijvingen werden opgesteld aan de hand van een door M. Herrgott gepubliceerde gravure 10, dewelke overeenstemt met de beschrijving van Habich. Het portret van Maria van Hongarije gelijkt sprekend op dat, toegeschreven aan Leone Leoni (medaille nr 9) : dezelfde zware en op eendere manier versierde hoofdtooi, dezelfde beweging van het haar, dezelfde fijne lippen en hetzelfde halssnoer. Leone Leoni heeft zich misschien op bovenstaand model geïnspireerd om zijn medaille te vervaardigen 11, maar het omgekeerde is ook mogelijk.

4. Portretpenning van Karel V, Ferdinand I en Maria van Hongarije, toegeschreven aan Peter Flötner (1532)

A. Eerste variante

- Vz. Gekoppelde bustes van Karel V en van zijn broer Ferdinand, in profiel naar rechts. Erboven, in vijf horizontale lijnen, CAROL . V / T E . FER . I . FRĒS / RO . IMP . T E . RE . RE . HISP . VT / RIPO . S : C : VNG . BOE . Zē . ARC / HID . AVST . D : BVRG . : . I . S . 32 (*Carolus V et Ferdinandus I fratres Romanorum imperator et rex, Rex Hispaniae utriusque Siciliae, Hungariae, Bohemiae et caetera. Archiduces Austriae. duces Burgundiae 1532 = Karel V en Ferdinand I, broeders, Romeins keizer en koning, koning van Spanje en beide Siciliën, Hongarije, Bohemen enz. Aartshertogen van Oostenrijk, hertogen van Bourgondië 1532*). Links, in het veld, . K . Q o (de K heeft bovenaan een grote krul). Rechts, in het veld, . REX I . F : I : (in twee lijnen). Op enige afstand van de rand is een cirkel ingegrift, die onderbroken wordt door de bustes en de opschriften.
- Kz. Maria van Hongarije, met geweldig voorhoofd, zware en halfgeopende oogleden, bolle ogen, een lange en rechte neus, dikke lippen en een forse kin, ten halven lijve en in profiel naar links. Haar haren zijn gesplitst in lange lokken en in een wrong boven de hals gebonden, deze wordt samengehouden met een netje. Ze draagt een zeer soepels baret, met insnijdingen aan de zijanten. Het lint aan de bovenkant is tamelijk smal en op het pand vastgemaakt met een sieraad. De baret is onder de wrong vastgemaakt met een koordje, dat identiek is aan de boord van het haarnetje. De neergaande beweging van haar schouders en haar gebogen rug worden benadrukt door de heel brede uitsnijding van haar kleed. Deze is afgeboord met een geruit lint, kant en franjes. In het midden van het lijfje zijn twee gelijkaardige verticale linten aangebracht. De mouwen vertonen traagsgewijs aangebrachte uitstulpingen met tairijke insnijdingen. De boord van haar geplisseerde boezemdoek is bestikt met twee kort bij elkaar geplaatste rijen van parels. De rok van het kleed is breed en gefronst in kleine, tamelijk platte plooiën. Het veld is helemaal versierd met ingegraveerde bloemen en planten op een horizontaal gearceerde achtergrond, een aantal ingegrifte concentrische cirkels zijn in min of meerdere mate zichtbaar. Rondom een geprofileerde boord.

Gekende exemplaren :

München (zilver - gegoten - 75 mm Ø)
Wenen, verzameling Markl (gegoten - 75 mm Ø)

Bibliografie .

BER, 73
DOMF, p. 44-45, nr. 13 en p. 65, fig. 48
DOMP, p. 5, nr. 41 & pl. VII
HABS, I, 2, nr. 1823 & pl. CXIV
HABM, p. 102 & 104
NAS, p. 225
SCHE, nr. 124

Men merkt op de voorzijde de afdruk van de lijntjes die de kunstenaar trok om de letters van het opschrift te plaatsen. Dit laatste werd ontleend aan de keerzijde van een panning die de kroning van Ferdinand tot koning der Romeinen te Aken in 1531 herdenkt. Het hier besproken stuk werd waarschijnlijk ook ter gelegenheid van deze gebeurtenis vervaardigd; misschien wijst het portret van Maria op de keerzijde er op dat het door haarzelf werd besteld.

De opbouw van de voorzijde is krachtig en majestatisch. De bustes werden meesterlijk, smaakvol en op een persoonlijke manier samengevoegd. De compositie is in perfecte harmonie met de kleine letters van de tekst. De compositie van de keerzijde loopt nogal mank; de houding van de koningin en de weergave van de armen laat te wensen over. Ondanks het graveerwerk op de achtergrond lijkt het veld zeer leeg. De gelaatsrekken van Maria zijn ruwer afgewerkt dan die van haar broers. De diameter van de keerzijde is twee millimeter kleiner dan die van de voorzijde, wat er zou kunnen op wijzen dat beide kanten oorspronkelijk niet bij elkaar hoorden.

B. Tweede variatie

Vz. Als van vorige variatie; omwille van de kleinere diameter is een gedeelte van de opschriften wegg gevallen.

Kz. Als van vorige variatie, maar zonder de ingegraveerde arcering en versieringen in het veld. Maria leunt een weinig naar voren; haar rug is ronder en meer ingedrukt. Links in het veld is een M-R_o monogram (*Maria Regina*) aangebracht en rechts K_oV (*Königin von Ungarn*). Op enige afstand van de rand is een dubbele cirkel ingegrift, die onderbroken wordt door de buste.

Gekende exemplaren .

Veiling Sotheby's, Londen, 5-7-1994, nr. 111 (zilver - gegoten - /0,8 mm Ø)
Londen, Victoria & Albert Museum, A 385-1910 (zilver - gegoten - 69 mm Ø
- 112,6 g.)

Bibliografie :

HABS, I, 2, nr. 1824
TOI, p. 173, nr. 127
TRUS, nr. 27
MAI, p. 65-66, nr. 18

C. Derde variatie

Vz. Als van variatie 2, maar het opschrift is gewijzigd tot: FER . I . GAR . V .
/IMP . E . RE . RE . HISPA /VRCII . SICI . VNG BOE . Zc . AR /CHID
AVST . D . BVRG : 1531

Kz. Als van variatie 2, maar het aangezicht van Maria lijkt korter, de blik starrer en de lippen dikker.

Gekende exemplaren :

Geen enkel exemplaar gelocaliseerd; enkel aangetroffen in veilingcatalogi en in de literatuur.

Bibliografie :

BER, nr. 54

HABS, I, 2, nr. 1824

HAM, p. 7, nr. 45 & pl. VI

ENZ, nr. 161

VOG, nr. 84 & pl. 12

Veiling Hess, Sammlung Enzenberg, 1935, nr. 161 (onbekend metaal - gegoten - 71 mm Ø - 125 g.)

Veiling Leo Hamburger, Sammlung Vogel, 1924, nr. 84 & pl. 12 (zilver - gegoten - 70 mm Ø - 111 g. - exemplaar afkomstig uit veiling L. & L. Hamburger, RAR, 1900, nr. 44 en uit de verzameling Donebauer)

De verschillende versies van deze medaille worden gewoonlijk toegeschreven aan Peter Flötner, vooral wegens het decoratief karakter van de opschriften. Toch blijft deze toeschrijving zeer omstraden, omdat in diens oeuvre praktisch geen portretten voorkomen waarmee deze penning te vergelijken is. Bovendien tref men nergens in zijn werk dezelfde graad van driedimensionaliteit aan.

Flötner was een beeldhouwer, goudsmid en graveur, die rond 1485 geboren werd en stierf op 23 november 1546. In al zijn werken geeft hij blijk van een grote virtuositeit en van een grote artistieke zin voor decor. Met K. Domanig hebben we enige reserves betreffende de toeschrijving van de keerzijde; die vertoont meer verwantschap met de tamelijk ruwe stijl van Hans Daucher.

5. Penning van Lodewijk en Maria van Hongarije, toegeschreven aan Christoph Füzsi (niet gedateerd)

Vz. Elkaar aanziende bustes van Lodewijk (links) en Maria (rechts) boven een cartouche. Maria heeft een gewelfd voorhoofd, zware oogleden, bolle ogen, een lange en rechte neus, dikke lippen en een vooruitspringende kin; haar haren vallen neer in lange lokken en zijn in een wrong boven de nek gebonden; deze wordt samengehouden met een netje. Haar naar voren geschoven baret is aan de top versierd met een lint en van achter met een pand waarop een broche en metalen versieringen zijn vastgespeld. Haar kleed heeft een brede, vierkante halsuitsnijding, die onderlijnd wordt door twee paar stiksels en een fijn lint, en opmouwen met insnijdingen. De rechte kraag van de geplisseerde boezerdoek is voorzien van een ruitmotief. Om de hals draagt ze een keten met hanger. Lodewijk heeft geprononceerde wenkbrauwen, een haviksneus, kleine diepliggende ogen, een grote hangsnor en een puntbaard. Zijn haar is kortgeknipt op het voorhoofd en halflang op zijn oren en in zijn hals. Hij draagt een hoed met brede boord, versierd met linten, een juweel en insnijdingen. De ovaal uitgesneden wambuis laat een rechte gefronste kraag zien, versierd met kant. Over zijn mantel draagt hij de ordeketen van het Gulden Vlies. De horizontale bovenlijn van de cartouche is versierd met een bolvormige zaadcoos op elk uiteinde en twee in het midden. De achtergrond is volledig overdekt met planten en bladeren. Op de cartouche, in vijf horizontale lijnen, LVDO . VNGAR . BOHE : QVE /

REGIS . ET . MARIA . RE / GINA . DVLCISS . COIV / GIS . AC .
 PROCES' / IN . FLAN (*Ludovici Hungariae Bohemiaeque regis et
 Mariae Reginae dulcissimae conjugis ac pro Caesare in Flandris =
 Lodewijk, koning van Hongarije en Bohemen en koningin Maria, zijn
 allerzoetste echtgenots, die voor de keizer in Vlaanderen regeert*) 127.
 Rondom, een kabelrand.

- Kz. Bovenaan, uitbeelding van de slag van Mohacs 1526. Rechts het Turks leger, met op het voorplan een rij van zes ruiters op lichte paarden die aanvallen met geveld lans. Ze dragen een tulband en een schild met de halve maan en de ster. De staart van de paarden is opgebonden. Op de achtergrond zijn drie kanonnen en de rest van het leger zichtbaar. Links is het Hongaars leger, waarvan alle mannen en paarden een harnas dragen, in wanorde. De koning, met struisveren op de helm, bevindt zich op het voorplan en deinst terug. Het dekkleed van zijn paard is achteraan voorzien van het wapen van Hongarije en Bohemen en vooraan van dat van Polen. De ruiters rondom Lodewijk hinderen elkaar en enkele zijn in moeilijkheden : het paard van een eerste is door de poten gezakt, een tweede ligt met het gezicht op de grond en een derde is gevallen en tracht te vluchten. Een dode, een helm, wapens en bahieren liggen verspreid op de grond. Geheven lansen op de achtergrond suggereren een leger waarvan de aanval werd afgeslagen. Eronder, een gelijkaardige cartouche als op de voorzijde, maar de bovenlijn is niet versierd en onderaan loopt ze uit op een dubbele volute. Op de cartouche, in zes horizontale lijnen, LVDO : HVNG : BOEM : ZO . REX / ANV : AGENS . XX . IN . TVRCAS / APVD . MOHAZ . CVM . PAR / VA . SVORVM . MANV . PV / GNAS . HONESTE / OBYT . M . D . XXVI (*Ludovicus Hungariae Bohemiae et caetera rex annum agens 20 in Turcas apud Mohacz cum parva suorum manu pugnans honeste obiit 1526 = Lodewijk, koning van Hongarije, Bohemen enz., in zijn 20e jaar, stierf eervol strijdend tegen de Turken met een handvol van zijn mannen 1526*) Rondom, een kabelrand.

Gekende exemplaren

Berlijn (zilver - 45 mm Ø - 23,98 g)

Berlijn (verguld zilver - 43,5 mm Ø - 17,45 g.)

Brno. Rajn ab 532, pl. nr. Mva (zilver - gegoten - 43,3 mm Ø - 20,99 g.)

De boord op de voorzijde is zeer smal en vertoont een soldeerspoor (van een draagring ?), het bebloemd veld op de voorzijde is tamelijk vaag.

Brussel (verguld zilver - gegoten - 45 mm Ø - 22,113 g.)

Een kwart van de boord is platgedrukt (links boven op de voorzijde en rechts boven op de keerzijde): de benedenzijde is slecht gegoten en het aangezicht van Maria ziet er jonger en ronder uit.

Budapest (zilver - geslagen - 45 mm Ø)

Het veld op de voorzijde is tamelijk vaag.

Kopenhagen (zilver - geslagen - 44 mm Ø - 29,65 g. - met draagvoeg)

Firnze (zilver - gecorrodeerd)

Haarlem, Teylers genootschap

Den Haag (zilver - gegoten - 44 mm Ø - 17,9 g. - zeer scherp exemplaar)

Sint-Petersburg (zilver - geslagen - 44 mm Ø - 34,60 g.)

Zeer fijne letters met een dubbelslag.

Wenen, 264 Obss. (zilver - gegoten - 43 mm Ø)

Zeer scherp exemplaar; de ketzertijke verzameling te Wenen zou nog andere exemplaren bevat hebben (DOMD, nr. 898).

Madrid, Nationaal archeologisch Museum (brons - 43 mm Ø)

Bibliografie :

ARIM, III, p. 210 g

DOMP, nr. 24, pl. V

DOMD, nr. 898, pl. 79

HABD, p. 104

HUS, p. 56

KATK, p. 140-141

LUC, p. 63 (de keerzijde is omgekeerd afgebeeld)

NAS, p. 224

ROB, p. 224

RUP, 2, p. 118 (VIII) & pl. XXIII (580)

TOUM, p. 195

VMI, II, p. 246

ERB, I, p. 139, nr. 1307 (lood)

HILF, p. 92, nr. 12 & fig. 91

MAD, II, p. 106, nr. 2700

ERB, p. 714-715, nr. 2373

TYL, p. 6

FEL, p. 3, nr. 29

LAN, III, p. 54, nr. 660 & pl. 35 (goud - geslagen - 44 mm Ø - 43 g.) & nr. 661 (gedeeftelijk verguld zilver - gegoten - 45 mm Ø - 34 g.)

LOB, p. 22, nr. 229 (verguld zilver - gegoten - 43,3 mm Ø - 31,27 g.)

NOM, nr. 1363 (18 g.) & nr. 1364 (galvano - 22 g.)

—, *Carlos V y su ambiente*, Toledo, 1958, p. 192, nr. 419

A. DE WITTE, *l'Exposition de la Toison d'or*, Brugge, 1907, p. 156, nr. 47 - 49 144. VII

MAR, nr. 51-B

SCHA, nr. 536

LOR, nr. 21

Veiling Sotheby's London, 5-7-1994, nr. 129

Deze medaille is typisch voor de kunst van het Erzgebirge, gekarakteriseerd door haar verhalend karakter en gelijkmatige factuur. Ook hier zijn het niet de realistische en geslaagde portretten die in de eerste plaats de aandacht trekken, maar wel de originele en zeer verhalende presentatie. De zeer gedetailleerde keerzijde mist een reëel perspectief, maar toch werd een stijgend dieptezicht bekomen door het boven elkaar plaatsen van personages en paarden en de geleidelijke afvlakking van het reliëf. De vorm van de cartouches en het zoeken naar perspectief verraden een kunstenaar die goed op de hoogte is van de technieken van de Renaissance.

De tamelijk dikke en kleine letters van het opschrift zijn zeer mooi en karakteristiek (de S is soepel, de B, C, D, G, O, P, Q en R zijn afgeplat, de X heeft dikke en nonchalante schachten). De eenvormigheid van de letters en vooral de lichte assymetrie van hun positie ten opzichte van elkaar wijzen er op dat ze stuk voor stuk werden ingestempeld.

Dominig ¹⁴ beschouwde aanvankelijk, in 1896, deze medaille als een werk van Hans Reinhart de Oude, die door zijn invloed de medaillekunst

van het Erzgebirge een zeker virtuoos karakter zou gegeven hebben 15/. In 1907 schreef hij ze echter toe aan Christoph Füzsi, in navolging van de kataloog van Wenen 16/. Lajos Huszar is het eens met deze toeschrijving 17/ en aanziet deze medailleur als de auteur van meerdere medailles met een gelijkaardige presentatie, compositie, afsnede en vorm der letters 18/. A. Riechmann 19/ ziet er daarentegen een creatie in van Wolfgang Roll 20/. Zowel Füzsi als Roll waren als medailleur werkzaam te Kremnitz en regelmatig worden dezelfde werken aan beiden toegeschreven. Louise Roblot-Delondre 21/ schuift dan weer de naam van Hans Benham de Oude naar voren, maar ze heeft deze graveur waarschijnlijk verward met zijn broer, Bernhard Beham de Jonge, die muntmeester was te Hall en door A. de Witte en K. Domanig als auteur van deze medaille wordt aanzien 22/. G. Habich 23/ brengt deze medaille (en de volgende) op iconografische gronden in verband met deze die toegeschreven wordt aan Peter Flötner (penning 3). De auteur gelooft in een invloed van deze laatste en voegt eraan toe dat het hem niet zou verwonderen mocht Peter Flötner het origineel vervaardigd hebben.

Op het exemplaar van Brno bevindt zich een monogram in het veld, dat normalerwijze een definitief uitsluitsel zou moeten geven over de toeschrijving. Dit onduidelijk teken kan echter apocrief aangebracht zijn of gewoon gezichtsbedrog zijn 24/.

Uit de afbeeldingen en opschriften van deze medaille valt af te leiden dat ze vervaardigd werd na de dood van Lodewijk, en na de benoeming van Maria tot andvoogdes van de Nederlanden in 1531. Maria draagt nog steeds de titel van echtgenote (*coniunx*) en niet van weduwe (*vidua*). De medaille drukt waarschijnlijk de wens van Maria uit om trouw te blijven aan de nagedachtenis van Lodewijk. Alle auteurs zijn het erover eens dat ze uit 1531 dateert of even later 25/.

6. Medaille van Maria van Hongarije, toegeschreven aan Christoph Füzsi (1526)

Vz. Buste van Maria van Hongarije, afgebeeld met dezelfde gelaatstrekken en met dezelfde kleding als op de vorige medaille, in profiel naar links; de neus is echter korter en lichtjes opgetrokken. Ze bevindt zich onder een ronde boog, die rust op twee pilasters met vegetale motieven, bekroond met dubbele imposten. Op elke imposte bevindt zich aan de buitenkant een ronde vaas met een bloem en lange ranken. Tussen de pilaster en de boord bevindt zich een aanzijnde man met opstaande kraag en een hoed met drie struisveren die het gekroond wapenschild van Hongarije voor zich houdt (links) en een aanzijnde man met een muts met een pluim die het wapenschild van Bohemen voor zich houdt (rechts). Dit alles bevindt zich boven een cartouche met horizontale bovenlijn. Op de cartouche, in zes horizontale lijnen, MARIE . HVNGAR . BOHEM . / EQVE . REGINE . IAM . / PRO . CESARAE . CAROLIV ^ . IN . FLANDRIS / EFFIGIES (*Mariae Hungariae, Bohemiae aequae reginae iam pro Cesarae Carolo Quinto in Flandriae effigies = Portret van Maria, de goede koningin van Hongarije en Bohemen, die voor keizer karel V in Vlaanderen regeert*) 26/. Rondom, een kabelboord.

Kz. Als van vorig stuk.

Gekende exemplaren :

- Berlijn (zilver - 45 mm Ø - 26,91 g.)
 Brussel (zilver - geslagen - 45 mm Ø - 22,90 g.)
 Budapest (zilver - geslagen)
Lichte dubbelslag op de voorzijde ter hoogte van de muts, en op de keerzijde over heel het opschrift.
 Kopenhagen, reg. nr. 226,3 (zilver - 45 mm Ø - 25,90 g.)
Met draagoog (?), op de voorzijde schijnt de afsnede kleiner te zijn.
 Sint-Petersburg (zilver - geslagen - 43 mm Ø - 23,59 g.)
De afsnede op de voorzijde schijnt kleiner te zijn.
 New York (zilver - geslagen - 45 mm Ø - 21,42 g.)
Zware dubbelslag bovenaan op de voorzijde (de bovenkant van de muts en de boog) en lichtere dubbelslag rechts op de keerzijde
 Wenen, 2648 b ss (zilver - gegoten - 44 mm Ø)
Verwijderd draagoog
 Washington, inv. 71710 (verguld zilver - gegoten - 42,4 mm Ø - 21,30 g.)
Dunne effen boord op beide zijden. Ruw bijgewerkt, met verandering van sommige iconografische karakteristieken van de kleding en van de opschriften.

Bibliografie .

- HABM, p. 104
 HUS, I, p. 56 & pl. II, 16
 KATK, p. 141 & pl. I, 2; p. 237-239
 KENC, p. 10
 NAS, p. 224
 RUP, p. 119 & pl. XXIII, 581
 TOUM, p. 195
 VM², II, p. 146
 HAM, p. 9, nr. 51 (45 mm Ø - 27,75 g.)
 SCHU, I, p. 715, nr. 2374
 LAN, p. 54, nr. 662 & pl. 35 (zilver - geslagen - 44 mm Ø - 29 g.) & nr. 663 (zilver - gegoten - 44 mm Ø - 29 g.)
 MAR, 51-7

De triomfboog was zeer in trek in de Renaissance en vormde een eerste en klare manifestatie van de nieuwe ideeën in de architectuur (al was zijn decoratieve functie veel belangrijker dan de architecturale). Hier wijst hij op de intrede van Maria van Hongarije in de Nederlanden als gouvernante. Met de slag van Mohacs op de keerzijde heeft deze medaille dus een dubbele commemoratieve betekenis: het overlijden van Maria's echtgenoot en haar benoeming tot gouvernante van de Nederlanden. De medaille is, zoals de vorige, ontstaan in 1531 of iets later. Ze heeft dezelfde keerzijde, dezelfde presentatie, en is van de hand van dezelfde kunstenaar. De vaardigheid en de precisie van deze laatste is merkwaardig. Hij slaagt erin om op een kleine oppervlakte zowel een perfecte en evenwichtige compositie te scheppen, als een portret met een treffende gelijkenis. Lajos Huszar ²⁷ schrijft deze penning - net zoals de voorgaande - toe aan Christoph Füszi. De verdeling van het veld, de voorstelling van de personages in een architecturaal kader en de bijzondere afsnede zijn terug te vinden in het merendeel van de medailles

die aan hem worden toegeschreven 28/. Ze duiden op een kunstenaar die zin heeft voor detail. Habich ziet in dit stuk echter het werk van Peter Flöner 29/.

7. Anonieme portretpenning van Lodewijk en Maria van Hongarije, (1526)

Eën en dezelfde voorzijde is geassocieerd met zes verschillende keerzijdes, waarvan er slechts vier de beeltenis van Maria dragen 30/.

A. Eerste variante

Vz. Buste van Lodewijk, afgebeeld met vrijwel dezelfde gelaatstreken en kledij als op medaille 5, in profiel naar links. Zijn neus is recht, zijn ogen liggen minder diep in hun kassen en zijn baard is minder vol; de gesloten kraag is op de zijkant versierd met een ruimmotief en parels en de hoed is beter geplaatst. In het veld, in twee lijnen en gesplitst door de buste, L. 5. - z6 / ETATIS - . SVE . 30 . Rondom, x LVDOVICVS x VNGAR. x EC x REX x CONTRA x TVRCA x PVGNANDO x OCCVBIT : x en een cirkel 31/ (*Ludovicus Hungariae et caetera rex contra Turcas pugnando occubuit, 1526, aetatis suae 30 = Lodewijk, koning van Hongarije enz., stierf strijdend tegen de Turken (en zou nu) 30 jaar oud zijn*). Op enkele plaatsen is een dunne cirkel zichtbaar tussen het veld en het omschrift.

Kz. Buste van Maria van Hongarije, met afgerond aangezicht, gewelfd voorhoofd, dromerige blik, vooruitstekende en een beetje opgetrokken neus, dikke lippen en een ronde kin, in profiel naar rechts. De lokken van haar kapsel zijn een beetje stijf en in een zware wrong boven de hals gebonden. Deze wordt samengehouden door een netje. Haar barett is aan de top versierd met een lint en van achter met een pand. Haar kleed heeft een brede, vierkante halsuitsnijding, die onderlijnd wordt door een halstuk van een verschillende stof, en polsmouwen met insnijdingen. Over het halstuk loopt een dubbele koord en beneden een kanten band. De geplisseerde boezemdoek is voorzien van een rechte kraag. Om de hals draagt ze een zware keten met hanger. Het haarnetje, lint, pand en kraag zijn versierd met ruiten en bezet met parels. Rondom, een cirkel, ✠ MARIA + REGINA + EC + QVOS + DEVS + CONIUNXIT x HOMO x NON x SE (*Maria regina et caetera. Quos Deus coniunxit homo non seperet = Maria koningin enz.. Wie God heeft verenigd zal de mens niet scheiden*) en een cirkel.

Gekende exemplaren :

Budapest, R.III.18 (zilver - geslagen - 41 mm Ø)

Bibliografie :

MAR, 51-5
SCHA, 534

B. Tweede variante

Vz. Als van vorig stuk.

Kz. Als van vorig stuk, maar met NO in plaats van NON

Gekende exemplaren :

Berlijn (zilver - 40 mm Ø - 13,29 g.)

Brussel (zilver - geslagen - 40,5 mm Ø - 17,81 g.)

Firenze (zilver)

Wenen (zilver - geslagen - 40 mm Ø)

Bibliografie :

ARM, p. 209, C

HABS, II, 1, pnr. 1897 & pl. CCI, 1

KATE, p. 32 & nr. 50

RUP, II, p. 117-118 & VII, pl. XXIV, nr. 586

NAS, p. 224

HILD, nr. 620 & pl. CXXXVI (zilver - geslagen - 41 mm Ø)

POL, nr. 620

SCHU, I, nr. 2372

LAN, nr. 657 (zilver - gegoten - 42 mm Ø - tamelijk brede bord) & nr. 658 (brons - gegoten - 40 mm Ø)

VOG, nr. 91 & pl. 12

TOI, p. 173, nr. 129

C. Derde variante

Vz. Als van vorig stuk

Kz. Buste van Maria van Hongarije, met hetzelfde kapsel en dezelfde kledij als op de keerzijde van de eerste variante, in profiel naar links. Het modelé van haar gezicht is echter veel minder zacht; er gaat een koude en strenge indruk van uit. De blik is star, de neus lang en puntig, de kin vooruitstekend. Een juweel versiert de pand van haar baret boven het oor, en het halsstuk van haar kleed schijnt niet uit een andere stof te bestaan. Rondom, een cirkel, x MARIA x REGINA x EC x QVOS x DEVS x CONIVXIT x HOMO x NON x SEPERET en een cirkel.

Gekende exemplaren :

Berlijn (zilver - 41 mm Ø - 17,62 g.)

Budapest, 43/957-22 (zilver - geslagen - 41 mm Ø)

Sint-Petersburg (zilver - geslagen - 40 mm Ø - 16,60 g.)

De twee laatste letters van het woord "SEPERET" zijn groter en schraler.
Londen, Victoria & Albertmuseum, A381-1910 (zilver - gegoten - 40 mm Ø - 18,1 g.)

Bibliografie :

KATE, nr. 49, pl. VII, 5

NAS, p. 224

TRE, IX, p. 92, nr. 5 & pl. XXIII

ERBf, p. 139, nr. 1308

SCHU, I, nr. 2371
 VML, II, p. 245
 LAN, p. 54, nr. 659 & pl. 21 (verguld zilver - gegoten)
 TRUIS, nr. 116
 MAR, nr. 51-6
 SCHÄ, nr. 535

D. Vierde variëte

Vz. Als van vorig stuk.

Kz. Het omschrift luidt MARIA REGINA EC QVOS DEVS CONIUNXIT
 HOMO NO SEPERET

Gekende exemplaren :

Geen exemplaren teruggevonden. Enkel gekend door vermeldingen in de literatuur.

Bibliografie :

SCHU, nr. 2370
 RUP, p. 117-118, VII (zilver)

Deze penning vereeuwigd de nagedachtenis van koning Lodewijk en zijn huwelijk met Maria, waaraan deze laatste wenste trouw te blijven. Lodewijk is nooit dertig jaar oud geworden, maar waarschijnlijk is de medaille geslagen in het jaar dat hij deze ouderdom zou bereikt hebben (1536). De beeldenaars van penning nr. 1 worden hier hemomen, zij het dat de opschriften op de voorzijde door een aangepaste tekst werden vervangen. De portretten getuigen van een veel zorgvuldiger arbeid, maar blijven toch zeer natuurlijk. Ze zijn onderaan boogvormig afgesneden en springen uit op het glad veld. De letters van de opschriften lijken van dezelfde factuur te zijn als die op de twee vorige, uit het Erzgebirge stammende medailles (iets afgeplatte rondingen, vrij dikke verticalen met hoge en brede voeten die niet altijd in dezelfde richting gekeerd zijn, verbredende horizontalen, zeer karakteristieke cijfers en letters S en X). De onregelmatige plaatsing van de letters wijst er op dat ze met ponsen zijn aangebracht. De punctuatie, bestaande uit vierlobbige blaadjes is eveneens zeer karakteristiek.

Het is niet mogelijk uit te maken welke variëte het eerst werd uitgegeven. Habich en Katz schrijven deze medaille toe aan de monogrammist MH 32/. In de catalogi van de verzamelingen Lanna en Vogel 33/ wordt de medailleur en graveur van zegelmatrijzen Michael Hohenauer als auteur aangegeven 34/. Habich kent het monogram MH trouwens aan deze laatste toe 35/, terwijl het voor Katz 36/ het merkteken van Hieronymus Magdeburger is 27/.

Het is moeilijk om uit te maken welke toeschrijving de juiste is. In de omvangrijke en zeer karakteristieke medailleproductie van het Erzgebirge is weinig bekend over de eigen stylistische kenmerken van de verschillende kunstenaars, en bovendien speelt de invloed van medaille nr. 1 die als inspiratiebron heeft gediend. Toch is er een verwantschap aanwijsbaar met de medaille van Luther en met die van Erasmus (afgeleid

van de bekende gietpenning van Quinten Metsys), die toegeschreven worden aan de meester met het monogram $\text{Q} \text{ M}$

B. Portretpenning van Lodewijk en Maria van Hongarije, van monogrammist CE (1533)

Vz. Gekoppelde bustes van Lodewijk en Maria, in profiel naar links. Hun haar valt in lange lokken op de oren. Maria draagt een haret, die achteraan versierd is met een pand waarop een sieraad is vastgehecht. Haar scherp profiel is verzacht omdat de dikke lippen amper werden aangeduid en de kin slechts een beetje naar voren steekt. Van haar kleed is enkel de met parels afgezette boord van de halsuitsnijding zichtbaar. Op haar gepolisseerde boezendoek, met rechte versierde kraag, draagt ze een halsnoer met hanger. Lodewijk, met muts, hangsnor en puntbaard, draagt een openstaande peismantel en een gepolisseerd kleed; de rechte kraag ervan is versierd met kant. Om zijn hals draagt hij de keten van de Orde van het Gouden Vlies. Rechts in het veld, ZO (het tweede cijfer is niet goed leesbaar). Onder de bustes, . CE 15 33. Rondom, een kabelcirkel, LVDWIVS . REX BOEMIE ET VNGARIE . MARIA . CONIUNX EIVS : (*Ludwius rex Bohemiae et Hungariae, Maria coniunx eius = Lodewijk, koning van Bohemen en van Hongarije, Maria, zijn echtgenote*) een kabelcirkel en een effen boord 39/.

Kz. Een naakte vrouw zit in driekwart vooraanzicht naar rechts op een rots, in de schaduw van een boom. Ze wendt zich om naar links en houdt een wereldbol in haar armen 40/. Rechts, op de achtergrond, een stad. Bovenaan, langs de boord, MELANLIA. Rondom, een uit bladeren opgebouwde boord

Gekende exemplaren :

München (Zilver - geslagen - 34 mm Ø - 10,01 g. - zéér slecht exemplaar)

Bibliografie .

DOMF, p. 42, nota 1

KATE, p. 107, nr. 179 & pl. XXIV, 9

RUP, II, p. 120, nr. XI & pl. XXV, 593

Volgens J. Rupp 40/ is de vrouw met de wereldbol geen allegorische figuur, maar een mythologische interpretatie van de schepping van de wereld. De afgebeelde figuur zou Melanthis zijn, de dochter van Pyrrha en Daucalion. Deze laatste hadden de zondvloed, waarmee Zeus de zondige mensheid had weggevaagd, overleefd. Ze bevolkten de wereld opnieuw door keten achter zich te gooien. Als die neervielen veranderden ze in mensen . mannen of vrouwen naargelang het de een of de ander was, die de steen had gegooid. Het verband tussen Melanthis en de Hongaarse vorsten is echter niet duidelijk. Een andere interpretatie is al evenmin overtuigend : de keerzijde zou een allegorie van de melancholie voorstellen en verband houden met de rouw van Maria (een gedachtenis van het paar dat Lodewijk en Maria vormden en van de droefenis van de weduwe). Deze

hypothese is echter niet houdbaar, want een wereldbol is geen attribuut van de Melancholie

Het ziet er wel naar uit dat het jaartal 1533 onder de bustes van Lodewijk en Maria, het jaar van uitgifte is (of toch ten minste dat van de vervaardiging van het model). Het getal 20 of 26, rechts van Lodewijk, zou betrekking hebben op deze laatste en de ouderdom van de koning of het jaar van zijn dood aangeven.

Ondanks het feit dat van de portretten enige charme uitgaat, bezit de voorzijde weinig of geen artistieke waarde. De keerzijde -s, met zijn overladen compositie en vlakke uitvoering, van een nog veel lagere kwaliteit. De letters zijn onregelmatig en weinig verzorgd. Ondanks het uitgesproken gebrek aan precisie in de uitvoering, staat deze keerzijde toch zeer dicht bij de medailles van het Erzgebirge. De penning is op de voorzijde gesignd met het monogram CE van een meester die werkzaam was in deze streek, maar die men nog niet heeft kunnen identificeren ⁴⁷

9. Medaille van Karel V en Maria van Hongarije, toegeschreven aan Leone Leoni (1521)

A. Eerste variatie

Vz. Gelauwerde buste van Karel V in profiel naar rechts. Een doek is schuin over zijn rijk versierd harnas gedrapeerd en hij draagt de ordeketen van het Gulden Vlies om de hals. Erond. IMP. CAES. CA. ROLVS. V. AVG. (*Imperator Caesar Carolus V Augustus = keizer Karel V*) en een parelcirkel

Kz. Buste van Maria, met een trotse houding en in prachtige kledij, in profiel naar links. Haar jonge en strenge gelaatstrekken - met hoog voorhoofd, achteruitgekamde haren, korte en rechte neus, kleine ogen, harde blik, fijne mond en ronde kin - zijn weinig gelijkend. Haar haren vallen in lange, golvende en tamelijk loshangende lokken neer en zijn gevat in een haarnetje. De grote bolende baret -s versierd met georduurde bloemen, deze bevinden zich ook op het achterpand en het lint; dit laatste is afgeboord met dezelfde galon als het haarnetje. Haar met geborduurde bloeiende planten versierd lijfje heeft een verkante halsuitsnijding en is in het midden en rond de halsuitsnijding versierd met een breed lint. De mouwen zijn ingesneden. De rechte kraag van haar geplisseerde boezendoek is versierd met ruiten, elk met een parel in het midden. Om de hals draagt ze een dubbel parelshoer met hanger. Erond. MARIA. HVN. BO. I. REG. MDXXI (*Maria Hungariae et Bohemiae regina, 1521 = Maria, koningin van Hongarije en van Bohemen, 1521*) en een parelcirkel.

Gekende exemplaren

Budapest 9/880-6 (zilver - geslagen - 72 mm Ø)

Brno (messing of klokmetsal - 71 mm Ø)

Het aangezicht van Maria is veel zachter en is lichtjes naar voren gebogen; de neus is regelmatig.

Parijs (zilver - geslagen - 72 mm Ø)

Wenen (zilver - geslagen - 72 mm Ø) 42

Bibliografie :

ARM, I, p. 167-168 en II, p. 133, nr. 9
 BER, p. 75, nr. 163 & p. XIV, p. 30-31
 VFA, p. 100
 GLU, p. 195
 ILG, p. 36
 KENL, p. 35-71
 NAS, p. 225
 PLO, p. 262 & pl. XXI, nr. 7
 SCHIO, p. 86
 SIM, I, p. 84 en II, p. 31
 ENZ, nr. 135 (onbekend metaal - gegoten - 71 mm Ø)
 TOUE, p. 195
 HAM, p. 6, nr. 37 (zilver - gegoten - 72 mm Ø - 210 g.)
 MAR, 51-11
 SCHA, nr. 538

Er bestaan nog vijf andere penningen met deze voorzijde, telkens gecombineerd met een andere keerzijde 43. Deze hebben echter niets te maken met Maria van Hongarije.

B. Tweede variatie

Vz. Getrouwe reductie van de keerzijde van de eerste variatie.
 Kz. Effen.

Gekende exemplaren :

Budapest (tin - ca. 26 mm Ø)
 Wenen (zilver - geslagen - 27 mm Ø) 44

C. Derde variatie

Vz. Geïnspireerd op de keerzijde van de eerste variatie; de beeltenis en het omschrift zijn vager en ruwer. De details van het aangezicht, van de kleding, van de haartooi en van de juwelen werden slecht geïnterpreteerd en komen weinig geslaagd over.
 Kz. Effen.

Gekende exemplaren :

Budapest (koper - gegoten - ca. 68 mm Ø)
Late geuit afkomstig uit een zeer onscherpe gietvorm.

De portretten zijn zeer imposant en rijkelijk gedetailleerd, maar doen zeer koud aan. De kunstenaar toont vooral zijn briljante techniek. De zeer duidelijke letters van de omschriften maken een droge en mechanische indruk. De grote scherpheid en virtuositeit in de uitvoering wijzen er op dat deze medaille vervaardigd werd door een Italiaans meester.

Het merendeel van de auteurs ^{45/} schrijft ze toe aan Leone Leoni ^{46/}. Het is immers geweten dat Maria en Karel V verschillende bestellingen deden bij deze kunstenaar, en de tot in de kleinste details uitgewerkte weegave van de kleding en juwelen van Maria en van het gedamascineerd borstpartser van de keizer zijn karakteristiek voor zijn werk. Sommigen ^{47/} preciseren dat het waarschijnlijk gaat om één van de twee medailles waarover verscheidene malen sprake is in de correspondentie tussen Leone Leoni en Granvelle ^{48/}. Met Friedrich Kenner ^{49/} moeten we er echter op wijzen dat deze brieven weinig expliciet zijn. Ze zeggen niet of het gaat om medailles "van" of "voor" Maria en - in tegenstelling tot wat bepaalde auteurs beweren - al evenmin dat het gaat om een uitvoering als medaille van een ouder portret van de vorstin ^{50/}. De briefwisseling Granvelle-Leoni is wel meer expliciet voor wat de gebruikte techniek aangaat : Leoni bezat een schroefpers ^{51/} omdat volgens zijn eigen zeggen de grote matrijzen enkel met een pers konden geslagen worden ^{52/}; hij raadde bovendien aan de medailles te gieten alvorens ze te slaan ^{53/}. Op 13 oktober 1555 kondigde hij aan Granvelle de zending aan van matrijzen en van een loden exemplaar als voorbeeld ^{54/}.

Als Leone Leoni inderdaad de auteur is van deze medaille, kan deze niet vervaardigd zijn voor 1549, het jaar dat hij naar Brussel reisde. Daar kreeg hij dan immers de bestelling voor dit stuk. Dit laat tijdstip kan een verklaring zijn voor de geringe gelijkenis tussen dit portret van Maria en de andere waarop zij op 16-jarige leeftijd wordt uitgebeeld. Zoals reeds gezegd heeft Leone Leoni zich waarschijnlijk op het eerder beschreven stenen model (nr. 3) geïnspireerd om zijn medaille te vervaardigen, al is het omgekeerde ook mogelijk.

10. Portretpenning van Maria van Hongarije, van een anoniem kunstenaar (niet gedateerd)

Vz Buste van Maria van Hongarije in vooraanzicht, met naar rechts gewend hoofd. Haar houding is stijf en gemaakt; de rechter schouder is hoger en korter dan de linker. Ze heeft een lange rechte neus die in Grieks profiel het hoog voorhoofd verlengt, kleine ogen, een starre blik, een stuurse mond en een ronde kin. Haar naar voren uitstekende kap bestaat uit twee delen : het voorste smal en versierd met een breed lint en een pompon, het achterste breder en versierd met een juweel. De golvende haren vallen neer in lange lokken en worden samengehouden in een haarnetje dat bestaat uit opgerolde linten. Haar met geborduurde bloeiende planten versierd lijfje heeft een vierkante halsuitsnijing en is in het midden en rond de halsuitsnijing verslord met een breed lint dat langs beide zijden afgeboord is met parels. De mouwen zijn ingesneden en tamelijk hoog opgenaaid. Op haar geplisseerde boezendoek, waarvan de kraag bestaat uit gefronste kant, draagt ze een halssnoer met hanger. Het snoer bestaat uit dikke parels, omringd door kleinere. Rondom, een dunne cirkel, MARIA . REGINA . HVNG . BOH . Z . LVDOV . VXOR . PHIL . REG HISP . FIL . (*Maria regina Hungariae et caetera Ludovici uxor Philippi regis Hispaniae filia = Maria, koningin van Hongarije, Bohemen enz., echtgenote van Lodewijk, dochter van Philips, koning*

- van Spanje) en een boord gevormd door een dikke cirkel tussen twee dunne.
- Kz. Een naar links gewende driemaster met gereefde zeilen drijft op een kalme zee onder een stralende zon. Rondom, een dunne cirkel, HIS DEVS OCIA FECIT en een boord gevormd door een dikke cirkel tussen twee dunne.

Gekende exemplaren :

Budapest (brons - geslagen - ca. 60 mm Ø)

Op de voorzijde is het omschrift dubbel geslagen vanaf de H van BOH tot op het einde van de tekst; een streepje staat over de letters RE van REGINA

Sint-Petersburg (zilver - geslagen - 59 mm Ø - 43,68 g.)

Stockholm (zilver - geslagen - 59 mm Ø - 46,48 g.)

Bibliografie :

ARM, II, p. 133, nr. 9

FLG, p. 1391

HER, I, 1, p. 113 & pl. CXI

NAS, p. 225

PIN, p. 27

RUP, II, p. 121

STRA, p. 485, nr. 496

VLO, p. 5

M. Herrgott 57 bestempelt het omschrift op de keerzijde als een half vers. atkomstig uit de eerste Eglogae van Virgilius : "*O Meliboee, deus nobis haec otia fecit*". Dat zou betekenen dat het schip de hoop voorstelt en het woord HIS een meer generieke betekenis heeft. J. Fugger 58 beweert echter dat deze tekst een devies is dat Maria onmiddellijk na de dood van haar man heeft gekozen, en dat deze penning als een hulde aan de gouvernante van de Nederlanden is ontstaan. Het schip zou het beleid symboliseren en betrekking hebben op een episode uit de regering van Maria : meer bepaald het inzicht waarvan ze blijk gaf tijdens het conflict met Denemarken 57.

Het afgebeeld schip is een kraak. Men herkent goed de brede, platte achtersteven, de afgeronde boeg met rostrum, het tamelijk groot en laag kasteel achteraan en het kleiner kasteel vooraan 59. Het portret van Maria is duidelijk geïnspireerd op dat van Leone Leoni op medaille nummer 9. Het bezit er echter niet de kracht noch het karakter van; geen enkele gelijkenis op iconografisch of vestimentair gebied werd gerespecteerd. De omschriften zijn droog en zonder kwaliteit.

A. Pinchart 59 oppert de mening dat de penning vervaardigd werd door een kunstenaar die in de tijd van Margareta van Parma leefde, wanneer die gouvernante van de Nederlanden was tussen 1559 en 1567. Het lijkt er nochtans op dat deze medaille later gemaakt is. Stylistisch verschilt ze té sterk van de andere penningen uit de 16e eeuw. Los daarvan geeft het verband met de penning van Leone Leoni aan dat dit stuk niet voor 1550 vervaardigd werd. Het zou echter wel met zekerheid van voor 1615 moeten dateren, vermits het in dat jaar afgebeeld wordt in de "*De vitis Imperatorum et Caesarum Romanorum*" van O. Strada 60.

Strada publiceerde in dit werk zonder enige precisering nog meer medaillevormige afbeeldingen. Op de voorzijde geven ze een prinselijke beeltenis weer en op de keerzijde een allegorische figuur. Zo wordt in dit boek het deel dat de kinderen van Filips de Schone behandelt geïllustreerd met de hierboven beschreven medaille van Maria en met gelijkaardige afbeeldingen van haar drie zusters: deze hebben een identieke presentatie en gelijkaardige omschriften (met de naam, de titels en de vermeldingen "echtgenote van ..." en "dochter van Philips de Schone" 81). Dergelijke éénvormigheid opent de mogelijkheid dat de medaille(s) op de gravure(s) van Strada zou(den) zijn geïnspireerd in plaats van omgekeerd. Een dergelijke mogelijkheid maakt het vanzelfsprekend nog moeilijker om de uitgifte van dit stuk exact te situeren.

11. Medaille van Maria van Hongarije, toegeschreven aan Ludwig Neufahrer (niet gedateerd)

Vz. Buste van Maria in profiel naar rechts. Haar gelaatsstrekken, met hoog voorhoofd, rechte neus, uitspringende ogen, zware oogleden, dikke lippen en vooruitstekende kin, zijn droog en gespannen. Ze draagt een pelsmantel, en een sluier die het voorhoofd bedekt en rond de nek is gebonden. De sluier is strak aangespannen en volgt de vorm van haar hoofd en van haar knot; enkel aan de slapen en nabij de knoop is hij niet glad. De knoop is verstopt achter een fijnere, rond de hals gewikkelde sjaar, waarvan de uiteinden naar voren hangen. Erond, + MARIA . REGINA . VNG : VIDVA . CAROLI . CESA : ET . FERDI . REG : SOR (*Maria regina Hungariae vidua, Caroli cesaris et Ferdinandi regis soror = Maria, koningin van Hongarije, weduwe, zuster van keizer Karel en van koning Ferdinand*) en een lauwerkrans 82.

Kz. Een naar rechts gewende vrouw zit op de grond met gestrekte benen; de rechter enkel is over de linker gekruist. Haar lichaam is gedrapeerd in een sluier. Haar rechterarm hangt ontspannen naar beneden, en met de linkerhand trekt ze een tip van de sluier over haar naakte borst. Haar haren, in de hals samengebonden, hangen op haar rug. Ze kijkt op naar een kruis, dat een engeltje haar vanuit de wolken voorhoudt. Twee schaapjes liggen neer, rechts van haar. Rechts in het veld bevindt zich een kasteel in een berglandschap Erond, + IN . PACIENCIA . POSSIDEBITIS . ANIMAS . VESTRAS . LVCE . XXI (*het is aan uw geduld dat ge uw heil te danken hebt, Lucas XXI*) en een lauwerkrans.

Gekende exemplaren .

Berlijn (zilver - 34 mm Ø - 15,15 g)

Budapest (zilver - geslagen - ca. 34,5 mm Ø)

Het veld op de voor- en keerzijde werd slecht geglad. Op het bovenste gedeelte van de voorzijde is een dubbelslag zichtbaar, terwijl een lijntje de letters CE van het woord CESA onderlijnt .

Budapest (zilver - gegoten - ca. 30 mm Ø)

Op de voorzijde is de hoofdbedekking van Maria zwaarder en haar profiel compacter; de keerzijde is veel vager en rechts is de compositie verdubbeld. Mogelijk is dit enkel een fout bij het vervaardigen van het plaasteren afgietsel dat we in handen kregen.

Sint-Petersburg (zilver - gegoten - 32 mm Ø - 24.18 g.)
Zeer mooi en scherp exemplaar.

Bibliografie

- DOMF, p. 41, nota 1
 DWO, p. 225 & pl. XXVI-6
 HAB, II-2, nr. 1407 & pl. CLV-8
 HER, II-1, p. 112 & pl. CX
 KATE, p. 245, fig. 112
 KATP, p. 105-138
 KEN, p. 67, fig. 5
 KÖH, V, p. 318-319
 NAS, p. 225
 PRO, p. 98, nr. 110 & pl. 18
 RUP, II, p. 120-121, nr. XII & pl. XXV-594
 VDB, II, p. 22 & pl. H, nr. 14
 VMI, II, p. 452
 LAN, p. 54, nr. 664 & pl. 35 (vergulde zilver - geslagen - 32 mm Ø - 13 g.)
 HAM, p. 9, nr. 52 (zilver - 34 mm Ø - 17,2 g.)

De keerzijde, die veel gedetailleerder is dan de voorzijde, is waarschijnlijk geïnspireerd door 16e eeuwse gravures [53/](#). Sommige auteurs [54/](#) beweren dat de jonge vrouw Maria-Magdalena voorstelt. Alles wijst er echter op dat ze een allegorische voorstelling van het geduld is: deze heeft traditioneel schapen als attributen [55/](#) en het omschrift herneemt vers 19 van hoofdstuk 21 van het Evangelie van Lucas, dat tot geduld aanspoort. Het geheel zou kunnen verwijzen naar het geduld en de energie waarmee Maria haar functie van regentes uitoefende, met alle beroepsverantwoordelijkheid waartoe ze in staat was. In de betekenis van moed om een beproeving te ondergaan kan "paciencia" echter ook op de rouw van Maria betrekking hebben. Het is Habich opgevallen dat dit vers (Luc. XXI, 19) slechts enkele regels verwijderd is van een vers dat als opschrift op een medaille van Luther gebruikt is (Luc. XXI, 15-16) [56/](#). Hierin een verwijzing zien naar de troost die Luther aan Maria stuurde is echter veel te vergezocht [57/](#). Deze penning is waarschijnlijk nog tijdens het leven van Maria van Hongarije vervaardigd [58/](#). Waarschijnlijk voor 1549, vermits de keerzijde ook gebruikt werd voor een medaille van Ferdinand die het jaartal 1549 draagt [59/](#).

De beschrijving van deze medaille, die getuigt van een fijne, vlotte en snelle hand, is zeer omstreken. F. Dworschak [20/](#) meent dat het een postume medaille is, die sterk verwant is met het oeuvre van Severin Brachmann [71/](#). Viktor Katz [22/](#) schrijft ze enerzijds toe aan een kunstenaar uit het Erzgebirge, maar hij sluit zich anderzijds ook aan bij een vroeger idee van Dworschak [23/](#), die de medaille eerst had toegeschreven aan Andreas Hartmann [74/](#). In nog een ander artikel schrijft dezelfde auteur deze penning toe aan Jeronym Dietrich [76/](#). Wij geven de voorkeur aan het standpunt van G. Habich en G. Probszl [26/](#), die de kunstenaar identificeren als Ludwig Neufahrer [77/](#). Men herkent in het geheel van het oeuvre dat aan deze laatste wordt toegeschreven diezelfde duidelijke en vlugge, fijne en exacte uitvoering, dezelfde heel nog afgesnede van de bustes en dezelfde tamelijk fijne profielen met dikke oogleden.

12. Medaille van Maria van Hongarije, toegeschreven aan Conrad Bloc (niet gedateerd)

Vz. Buste van Maria op latere leeftijd, in driekwartprofiel naar rechts. Ze draagt een peismantel en een sluier. Deze laatste bedekt het voorhoofd en is rond de hals gewikkeld; de uiteinden hangen naar voren. Links in de hals is een stuk van de kanten boord van haar kleed zichtbaar. Errond. . MARIA HVN . BO . RE . CAROLI . V . IMP . SOROR .
(*Maria Hungariae Bohemiae regina. Caroli V imperatoris soror = Maria, koningin van Hongarije en van Bohemen, zuster van keizer Karel V*) en een paretrand.

Kz. Effen.

Gekende exemplaren :

Budapest (tin - gegoten - ca. 36 mm Ø)

Men ziet een knoop onder de kin; onder de twee laatste letters van het woord SOROR bevindt zich een getande lijn, die echter ook te wijten kan zijn aan een fout bij het vervaardigen van het plaasteren afgietse!

Wenen, nr. 2647 bss. (zilver - gegoten - 33 mm Ø za)

Bibliografie .

COMP, nr 26, pl V

HER, II-1, p. 112 & pl CIX

KENL, p. 89, fig. 7

KENP, p. 146, nr. 158

NAS, p. 225

TOUE, p. 195

Het portret op deze medaille is een getrouwe weergave van een schilderij van de hand van Titiaan of Antonio Moro, waarvan het origineel verdwenen is maar waar nog zeven copïes van bestaan za. Beide portretten zijn identiek tot in de kleinste details : hetzelfde verouderd maar energiek gelaat, dezelfde soepele hoofdbedekking, dezelfde kanten kraag links in de hals. Titiaan heeft de mogelijkheid gehad om het werk in Augsburg te schilderen. Hij werkte er in opdracht van Karel V in 1548 (tot oktober) en van 1550 tot de zomer van 1551 ga. Maria kwam eind 1547 in Augsburg toe en vertrok er op 15 maart 1548. Ze verbleef er opnieuw van 10 tot 24 september 1550 en van 1 januari tot 30 maart 1551 ga.

Deze medaille verraadt bij de kunstenaar een meesterlijke kennis van het portret en een grote artistieke smaak. Hij wordt in het geheel niet gehinderd door de voorstelling in gedeeltelijk vooraanzicht, die aan het werk realiteit en charme geeft en die hij met een subtiel modelé weergeeft. Aan het omschrift is weinig zorg besteed; het wordt van ondergeschikt belang en is er enkel om het portret te identificeren. Dezelfde karakteristieken vindt men terug op een eenzijdige medaille met het portret van Eleonora, een zuster van Maria ga. Beide zijn waarschijnlijk vervaardigd tussen 1547 (wanneer Eleonora weduwe werd) en 1556 (wanneer de twee vorstinnen naar Spanje vertrokken). De kleine portretten van Maria en Eleonora, die zich in de verzameling van Ferdinand van Tirol bevonden, zijn zeker van dezelfde hand.

Domanig schrijft de twee medailles zeer overtuigend toe aan een kunstenaar uit de Nederlanden, F. Kenner en L. Roblot-Delondre gaan verder en stellen dat het creaties van Conrad Block zijn es.

SPELPIONNEN MET DE BEELTENIS VAN MARIA VAN HONGARIJE

13. Spelpion met het portret van Maria van Hongarije

Vz. Buste van Maria in profiel naar rechts. Ze draagt een kled met een brede vierkante halsuitsnijding en met pofmouwen die uit bont schijnen vervaardigd te zijn. De halsuitsnijding is bedekt met een geplisseerde boezendoek met een hoge en gesloten kraag. Haar stijve kap, tamelijk gelijkend op die van haar tante Margareta van Oostenrijk, laat aan de slaap enkele haarlokken zien. Haar profiel vertoont de rechte en sterke gelaatstrekken die haar eigen zijn. Het geheel is omringd door een brede en zeer hoge boord, voortziet van concentrische cirkels.

Gekende exemplaren :

Wenen, Kunsthistorisches Museum (palmhout - 56 mm Ø)

Bibliografie :

VSAA, p. ~ 19

VSAK, p. 24-26

SCHLÖ, p. 8-9 & pl. XVIII 4

Deze pion maakt deel uit van een serie, maar de auteurs zijn het niet eens over hun oorspronkelijk aantal en over de houtsoort waaruit ze gemaakt zijn. Eduard von Sacken spreekt over een serie van 27 pionnen (oorspronkelijk 28) in Lindenhout, terwijl Julius von Schösser het heeft over 26 pionnen in beuk of notelaar. Tegenwoordig wordt aangenomen dat ze van palmhout vervaardigd zijn. Dergelijke pionnen waren dikwijls voorzien van portretten van gekende personaliteiten uit de tijd en gepolychromeerd. Ze maakten deel uit van het "Spielbrett" voor tric-trac, dat toen zeer populair was.

Deze beeltenis is waarschijnlijk uitgevoerd naar het leven of ten minste aan de hand van portretten. Het hier afgebeeld soort kap komt echter niet voor op enig ander gekend portret van de vorstin. Qua stijl is er het meest overeenkomst met de geschilderde portretten door Hans Kröll es en Jacob Seissenegger es enerzijds, en met medaille nr. 5 - zoals Julius von Schösser suggereert es - en medaille nr. 11 anderzijds.

Julius von Schösser schrijft de 26 of 27 pionnen van deze reeks toe aan Hans Kells. Het is echter moeilijk er diens droge en preciese stijl in terug te vinden. Toch dateren we, met deze auteur, de pionnen in de periode 1530-1540 en niet na 1547 zoals E. von Sacken es. Men zou de beeltenis op deze pion kunnen beschouwen als een reminiscentie van voorgaande portretten van Maria, maar omdat ze weduwe geworden was zou ze hier voorgesteld zijn met het hoofdeksel van haar tante, Margareta van Oostenrijk.

14. Spelpon met het portret van Maria van Hongarije

Vz. Buste van Maria in profiel naar rechts. Het aangezicht is zeer licht gekleurd. Het profiel van Maria lijkt sterk op dat van de voorgaande pion, maar haar kledij is verschillend : de halsuitsnijding is smaller, het boezendoek komt minder hoog en de mouwen zijn lager aangezet en anders gevormd. De stijl is bovendien ruwer. Errond, een cirkel en een brede boord. Op de boord is achteraf (in de 18e eeuw ?) het omschrift + MARIA VNGARIAE . REGINA - aangebracht.

Gekende exemplaren :

Berlijn. Staatliche Museen, inv. 8216-8242 (perelaar - afmeting onbekend)

Bibliografie :

BAN, p. 29

Volgens E. Bange gg zou de serle pionnen waartoe dit stuk behoort afkomstig zijn uit Augsburg en dateren van rond 1530-1540.

BESLUIT

Uit onze studie blijkt dat de afbeeldingen van Maria van Hongarije op de medailles meestal werkelijke portretten zijn. Enkel deze op de medailles nr. 3 en 9 zijn vage restitutie en kunnen niet als dusdanig beschouwd worden. Deze penningportretten hebben een bijzonder belang in de studie van de iconografie van de vorstin : ze schijnen over het algemeen speciaal voor de medailles ontworpen te zijn en niet aan de hand van beeltenissen in andere technieken (enkel de medailles nr. 2 en 12 zijn getrouwe copïes van geschilderde portretten).

Bij de medailles van Maria van Hongarije zijn twee iconografische types te onderscheiden, die ook het meest voorkomen bij de andere technieken. Het eerste, dat voorkomt op de medailles nr. 1 tot 10, stelt Maria voor zoals ze er uitzag toen ze gehuwd was met Lodewijk. Het tweede type, op de medailles nr. 11 en 12, is typisch voor de periode dat Maria weduwe was. Ongewoon is echter dat bij de penningen het eerste type numeriek in de meerderheid is ten opzichte van het tweede. Wanneer we de datering van de penningen met dit eerste type in ogenschouw nemen, moeten we vaststellen dat enkel de medailles nr. 1 en 2 zonder problemen passen in het tijds kader dat overeenstemt met hun beeldenaar. Drie andere, de nummers 5, 7 en 8 zijn herdenkingsmedailles van Lodewijk en van zijn huwelijk met Maria. De nummers 4, 6, 9 en 10 hebben speciaal betrekking op de koningin. Het is eigenaardig dat slechts twee medailles werden teruggevonden die Maria als weduwe afbeelden, terwijl ze toen toch een belangrijke officiële rol speelde als gouvernante van de Nederlander.

Het specifiek karakter van de portretmedaille komt hieruit duidelijk naar voren : Maria wordt niet voorgesteld als kind of adolescent (we hebben tenminste geen enkele dergelijke penning kunnen vinden) en het was nodig dat ze een officiële rol ging spelen, eerst als koningin van Hongarije en daarna als

gouvernante van de Nederlanden, om haar tot een onderwerp van medailles te maken.

Bij medailles was het de bedoeling dat er meerdere van vervaardigd werden, zoals het groot aantal bewaarde exemplaren bewijst. Als authentiek portret heeft de medaille ook een meer intieme betekenis. Ze getuigt van het verlangen van de persoon die ze bestelde om een feit te herdenken of een gecachte te vereeuwigen.

BIBLIOGRAFIE

- ALBK —, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*.
- ALV F. ALVIN, *Les portraits en médailles des célébrités de la Belgique*, s.l., s.d.
- ARM ARMAND, *Les médailleurs italiens des XVème et XVIème siècles*, Tweede uitgave, Parijs, 1883.
- BAB J. BABELON, *La médaille et les médailleurs*, Parijs, 1927.
- BAI F. BAILLON, *La médaille allemande du 16e siècle*, in *Alliance numismatique européenne - Europees Genootschap voor munt- en penningkunde - publication mensuelle*, 1957, p. 29-30, 37-38, 45-46, 53-56 & 81-84.
- BAN E. BANGE, *Die Bildwerke in Holz, Stein und Ton. Kleinplastik*, Berlin/Leipzig, 1930.
- BER M. BERNHARDT, *Die Bildnismedaillen des Karl des Fünften*, München, 1919.
- DOMD K. DOMANIG, *Die deutsche Medaille in Kunst- und Kulturhistorisches Hinsicht nach dem Bestande der Medaillensammlung des allerhöchsten Kaiserhauses*, Wien, 1907.
- DOMF K. DOMANIG, *Peter Flötner als Plastiker und Medailleur*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 16, 1895, p. 1-80.
- DOMP K. DOMANIG, *Porträtmedaillen des Erzhauses Österreich von Kaiser Friedrich III bis Kaiser Franz II aus der Medaillensammlung des allerhöchsten Kaiserhauses ...*, Wien, 1896.
- DWOU F. DWORSCHAK, *Eine unbekannte Medaille Ludwig Neufahrers auf Veit und Barbara von Enzersdorf*, in *Archiv für Medaillen- und Plakettenkunde*, II, 1920/21, p. 59-63.
- DWOR F. DWORSCHAK, *Die Renaissance Medaillen in Oesterreich*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, N.F., I, Wien, 1926, p. 213-244.
- ENZ —, *Katalog der Münzensammlung Arthur Graf Enzenberg. Münzen, Medaillen des Hauses Habsburg. Italien, Niederlande, Antike Münzen*, veiling Adolph Hess, Luzern, 19-3-1935.
- ERB J. & A. ERBSTEIN, *Die Ritter von Schulthess-Rechbergsche Münz- und Medaillen-Sammlung als Anhang zum "Thaler-Cabinet" des verstorbenen Herrn Ritter von Schulthess-Rechberg*, Dresden, 1868-1869.
- FEL —, *Sammlung Eugen Felix, Kunstmedaillen, hauptsächlich aus der Periode der deutschen Renaissance*, veiling Adolf Hess, Frankfurt am Main, 23-9-1895.
- FOR L. FORRER, *Biographical dictionary of Medalists*, London, 1904-1916.

- FUG J. FUGGER, *Spiegel des Ehren höchstloblichsten keyser- und königlichen Erzhauses Oesterreich*, Nuremberg, 1543.
- GUM M. GUMOWSKI, *Medale Jagiellonow*, Krakau, 1906.
- GLU G. GLUCK, *Bildnisse aus dem Hause Habsburg : 1. Königin Maria von Ungarn*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien.*, N.F., 8, 1934, p. 173-195
- HABS G. HABICH, *Die deutschen Schaumünzen des XVI Jahrhunderts*, München, 1929-1934.
- HABM G. HABICH, *Die deutschen Medailleure des XVI Jahrhunderts*, Halle a.d. Saale, 1916.
- HAM —, *Raritäten-Cabinet, IV. iest. Kunst-Medaillen des 15. und 16 Jahrhunderts, Medaillen des 30 jährigen Krieges*, veiling L & L. Hamburger, Frankfurt am Main, 2 & 3-4-1900.
- HER M. HERRGOTT (P. MARGUARD), *Monumenta aug. domus Austriacae in quinque tomis divisa II Numotheca principium Austriae*, tweede uitgave, Wenen, 1789.
- HILD G. HILL, *The Gustav Dreyfus collection. Renaissance medals*, Oxford, 1931.
- HILE G. HILL, *A guide to the exhibition of medals of the Renaissance in the British Museum*, London, 1923.
- HUS L. HUSZAR & B. VON PROCOPIUS, *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*, Budapest, 1932
- ILG A. ILG, *Die Werke Leone Leoni's in dem kaiserlichen Kunstsammlung*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaisershauses*, 5, 1887, p. 65-89
- KATE V. KATZ, *Die erzgebirgische Prägemedaille des XVI. Jahrhunderts*, Praag, 1891.
- KATK V. KATZ, *Křemnicki Rezací Zelená Medaileři Krystof Fussl, Lukas Richter a Abraham Eysker*. In *Numismatický časopis československý*, 5, 1929, p. 139-180.
- KATP V. KATZ, *Průběh sto let české Portretní Medaile*, in *Numismatický časopis Československý*, 5, 1929, p. 105-138
- KENC F. KENNER, *Cameeen und Modellen des XVI Jh.*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaisershauses*, 4, 1886, p. 1-37.
- KENL F. KENNER, *Leone Leoni's Medaillen für den Kaiserlichen Hof*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaisershauses*, XIII, 1892, p. 55-83.
- KENP F. KENNER, *Die Portratsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaisershauses*, XIV, 1893
- KÖH J. KOEHLER, *Historische Münz Belustigungen*, V, Nurnberg, 1753.
- LAN —, *Sammlung Freiherer Adalbert von Lanna*, Prag, III, *Medaillen und Münzen*, veiling Rudolf Lepke, Berlin, 16/19-5-1911.
- LÖB —, *Sammlung Arthur Loebbecke, Kunstmedaillen und Plaketten des XV-XVII Jahrhunderts*, veiling A. Riechmann & Co, XXXII, Halle (Saale), 1925.
- LOR —, *L'ordre de la Toison d'or, de Philippe le Bon à Philippe le Beau (1430-1506)*, Bruxelles, 1996.
- LUC J. LUCKIUS, *Sylloge numismatum elegantiorum quae diversi imp. reges, principes, comites, Republicae Argentinae*, 1620.
- MAD D. MADAI, *Vollständiges Thaler-Cabinet*, Königsberg, 1/165-1768.

- MAI E. MAI, *Medaillen und Plaketten, Bildhefte des Kunstmuseums Düsseldorf*, VII, Düsseldorf, 1970.
- MAR —, *Maria van Hongarije, koningin tussen keizers en kunstenaars, 1505-1558*, Zwolle, 1993.
- NAS P. NASTER, *Extraits des procès verbaux. Assemblée générale tenue à Binche, le 24.6.1962*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 109, 1963, p. 224-225.
- NOM —, *Nomisma. Spezialsammlung von Münzen des südlichen Niederlande und von historischen Niederländischen Medaillen*, veiling Hans Nussbaum, Zurich, 26-2-1934.
- PIN A. PINCHART, *Histoire de la gravure en médailles en Belgique depuis le 16e siècle jusqu'en 1794*, Brussel, 1870.
- PLO E. PLON, *Les maîtres italiens au service de la Maison d'Autriche, Leone Leoni, sculpteur de Charles-Quint et Pompeo Leoni, sculpteur de Philippe II*, Parijs, 1887.
- POL —, *Renaissance Medals from the Samuel H. Kress Collection at the National Gallery of Art*, Glasgow, 1967.
- PRO G. PROBSZT, *Ludwig Neufahrer, ein Linzer Medailleur des 16. Jahrhunderts*, Wien, 1960.
- ROB L. ROBLOT-DELONDRE, *Portraits d'infantes, XVIe siècle (étude iconographique)*, Parijs-Brussel, 1913.
- RUP J. RUPP, *Numi Hungariae hactenus cogniti, quos delineatos ac monumentis historico-numeris illustratos exhibit*, Buda, 1846.
- SAL —, *The Salton collection: Renaissance and Baroque medals and plaquettes, Bowdoin college, Museum of Art, Brunswick*, 1969.
- SCHA —, *Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458-1541*, Schallaburg, 1982.
- SCHE S. SCHËR, *The currency of Fame. Portrait medals of the Renaissance*, London, 1994.
- SCHL I. SCHLEGEL, *Ein Beitrag zur Ikonographie König Ludwigs II. von Ungarn*, in *Miscellanea Josef Duverger*, I, Gent, 1968, p. 153-168.
- SCHO F. SCHOTTMULLER & G. HILL, *Leone Leoni*, in *Allgem. Lexicon der Bildenden Künstler*, 23, Leipzig, 1929, p. 86.
- SCHOU SCHOUTETE DE TERVARENT, *Attributs et symboles dans l'art profane, 1450-1600 Dictionnaire d'un langage perdu*, Genève, 1958.
- SCHU K. SCHULTHESS-RECHBERG (RITTER VON), *Thaler-Cabinet*, Wenen, 1840-1845.
- SIM J. SIMONIS, *L'art du médailleur en Belgique*, Brussel, 1900.
- STR O. STRADA, *De vitis imperatorum et caesarum Romanorum*, Frankfurt am Main, 1615.
- TOI —, *Exposition La Toison d'Or*, Brugge, 1907.
- TOUE V. TOURNEUR, *Extraits des procès verbaux. Assemblée générale tenue au Château de Mariemont, le 13.7.1924*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 76, 1924, p. 195.
- TOUM V. TOURNEUR, *Les médailles de Louis et de Marie de Hongrie*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 81, 1929, p. 195.
- TRE —, *Trésor de numismatique et de glyptique, ou recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées, bas-reliefs, etc. tant anciens que modernes .. IX. Choix de médailles exécutées en Allemagne aux XVIme et XVIIme siècles*, Parijs, 1841.
- TRUS M. TRUSTED, *German Renaissance medals. A catalogue of the collection in the Victoria & Albert Museum*, London, 1990.

- TYL —, *Catalogue du cabinet de numismatique de la Fondation Teyler à Harlem*, tweede uitgave, Haarlem, 1909.
- VDB L. VAN DEN BERGH, *Catalogue descriptif des monnaies, méreaux, jetons et médailles frappées à Malines ou ayant trait à son histoire*, Mechelen, 1899.
- VFA C. VON FABRICZY, *Medaillen der italienischen Renaissance*, Leipzig, s.d.
- VI O G. VAN LOON, *Beschryving der Nederlandsche historipenningen : Of beknopt Verhaal van 't gene sedert de overdracht der heerschappye van kayzer Karel den vyfden op koning Philips zynen zoon, Tot het sluyten van de Uytrechtschen vrede, In de zeventien Nederlandsche Gewesten is voorgevallen*, I, 's Gravenhage, 1723.
- VMI F. VAN MIERIS, *Histori der Nedelandsche vorsten*, 's Gravenhage, 1732-1735.
- VOG —, *Sammlung Hermann Vogel. I Kunstmedaillen*, veiling Leo Hamburger, Frankfurt am Main, 4-11-1924.
- VSAA E. VON SACKEN, *Die k. k. Ambraser-Sammlung. II Die Kunst- und Wunderkammern und die Bildbibliothek*, Wenen, 1855, p. 119.
- VSAK E. VON SACKEN, *Kunstwerke und Geräte des Mittelalters und des Renaissance in der k. k. Ambraser-Sammlung*, Wenen, 1855.
- VSCH J. VON SCHLOSSER, *Werke der Kleinplastik in der Skulpturensammlung des Kaiserhauses, II, Bildwerk in Holz, Wachs und Eibenbein*, Wenen, 1910.

NOTEN

- 1) BÉNEDICTE WYNANTS, *L'iconographie de Marie de Hongrie, principalement d'après ses portraits en médailles. Mémoire présenté en vue de l'obtention du grade de licencié en Archéologie et Histoire de l'Art*, Leuven, 1970.
- 2) HABS, I 1, nr. 66. Beeldhouwer en medailleur Hans Daucher (ca. 1485 - *1538) was de zoon van beeldhouwer Adolf Daucher. In 1528 was hij actief in Augsburg en in Wenen. Later trad hij in dienst van het vorstenhuis van Württemberg. Op het eind van zijn leven werkte hij te Stuttgart, waar hij na een langdurige ziekte overleed.
- 3) GLU, p. 177-178 en SCHL, p. 160.
- 4) Bernhard Beham was tussen 1507 en 1519 muntmeester te Hall. Hij stierf in 1547 (FOR, I, p. 155 en D. SCHONHERR, *Urkunden und Regesten aus dem k.k. Statthaltersarchiv in Innsbrück, in Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaisershauses*, II, 1884, nr. 1484-1503). Hans Beham was kopergraveur, tekenaar en schilder. Hij werd omstreeks 1500 te Nuremberg geboren en overleed op 22-11-1550. Zijn werk werd steeds sterk beïnvloed door Albrecht Dürer (G. PAULI, *Hans Sebald Beham*, in *Allg. Lex.*, III, Leipzig, 1909, p. 193-195).
- 5) DOMP, nr. 2-3 & pl. I.

- 6/ Het ene wordt bewaard in de Bayerische Staatsgemäldesammlungen te München; het ander bevond zich eertijds te Königsberg.
- 7/ Volgens de heer Grottemeyer, directeur van het Penningkabinet te München, bevindt dit stuk zich niet in de verzameling.
- 8/ GLU, p. 178.
- 9/ HABS, 79, pl. XI, 4-5.
- 10/ HER, II-1, p. 111-112 & pl. CVIII
- 11/ TOUE, p. 195.
- 12/ Er bestaan verschillende interpretaties van deze afkorting : "proccesis in Flandria" (ERB, I, nr. 2373), "pro Cesare in Flandria scil. gubernantis" (DOMD, nr. 698) en "pro Cesaræ in Flandris" (TOUE, p. 195). Tourneur baseert zich voor zijn interpretatie op medaille nr. 6..
- 13/ Deze keerzijde komt ook voor op medaille nr. 6 van Maria van Hongarije; op een penning uit de verzameling van Alfred Armand wordt ze gecombineerd met de voorzijde van medaille nr. 7 (ARM, III, p. 210). Dezelfde keerzijde werd in 1687 door P. Müller voor een medaille van keizer Leopold II gebruikt, die in dat jaar de Turken in Mohacs versloeg (DOMD, nr. 370 en 486).
- 14/ DOMP, nr. 24.
- 15/ Hans Reinhart de Cude werd waarschijnlijk te Wittenberg geboren rond 1510. In 1547 werd hij meester edelsmid te Leipzig, waar hij voor de hertogen Johann Friedrich en Maurits van Saksen werkte, evenals voor kardinaal Albert van Brandenburg. Hij overleed er in 1581. Zijn medailles zijn over het algemeen niet getekend en hebben globaal genomen een nogal overladen karakter. Ze dateren van 1547 tot 1568 of 1574 (FOR, V, p. 76-86 en KATE, p. 21).
- 16/ DOMD, nr. 698.
- 17/ HUS, p. 56, nr. 15.
- 18/ Christoph Füszi (of Fiesel) wordt te Kremnitz vermeld als medailleur (in 1543) en als graveur van zegels (in 1558). Hij stierf op 28-8-1561. Hij begon waarschijnlijk te werken in het begin van de jaren 1520 (HUS, p. 36 en 56-58).
- 19/ LÖB, nr. 229.
- 20/ Wolfgang Roll was muntmeester te Joachimsthal in 1543 en te Kremnitz in 1544. Volgens L. Forrer was hij edelsmid aan het Weens hof van 1551 tot 1586. Daarna keerde hij terug naar Kremnitz, waar hij nog werkte in 1589 (FOR, V, p. 198).
- 21/ ROB, p. 33.

- 22/ A. DE WITTE, in *l'Exposition de la Toison d'or*, Brugge, 1907, p. 156; DOMP, nr. 25.
- 23/ HABM, p. 104.
- 24/ Dit laatste is tamelijk waarschijnlijk, want het zogezegd "monogram" komt enkel op dit exemplaar voor en is bovendien niet zeer duidelijk.
- 25/ DOVP, nr. 24; KENC, p. 8, nota 2; TRE, p. 15, nr. 1.
- 26/ Het woord "aequae" kan zowel het voegwoord "Boemiaeque" aanduiden als het woord "aequus", dat gelijk, rechtvaardig, goed betekent.
- 27/ HUS, p. 56
- 28/ HUS, nr. 21-37 en p. 37.
- 29/ HABM, p. 104
- 30/ De vijfde stelt de slag van Mohacs voor; deze combinatie kwam voor in de verzameling van A. Armand (ARM, ill, p. 210 E.) De zesde, gedateerd 1532, stelt een gevechtsscène voor met de tekst DE GALLIS . AD. CANNAS. Deze keerzijde komt eveneens voor met een voorzijde met portret van Karel V (KATK, nr. 51; RUP, p. 117-118, VII; TRE, p. 15, nr. 2).
- 31/ De afkortingstekens ~ zijn niet op alle exemplaren aangeduid . ze komen voor op de exemplaren van Brussel, Leningrad en Wenen.
- 32/ HABS, II, 1, nr. 1897 en KATE, p. 63, nr. 49. Habich voegt eraan toe dat de medaille van Lodewijk en Maria van Hongarije, met de datum van de slag van Mohacs, voorzien is van het monogram (HABS, II, 1, p. 272) Dit is echter niet waar !
- 33/ LAN, p. 53, nr. 657, VOG, p. 17, nr. 91.
- 34/ Michael Hohenauer werkte in 1551 in het Weens muntatelier. In 1552 bevond hij zich in Siebenburgen. In 1557 was hij actief in de munt van Praag (FCR, II, p. 517-519)
- 35/ Het gaat eerder om een interpretatie van het monogram door de auteur zou de naam Hieronymus in het Grieks aanduiden.
- 36/ KATE, p. 62 en volgende
- 37/ Hieronymus Magdeburger was edelsmid te Annaberg van 1508 tot 1518, en volgens oude kronieken, was hij graveur van zegelmatrijzen en muntmeester te Meissen (*Allg. Lex.*, XXIII, p. 553).
- 38/ HABS, II-1, nr. 1895 & pl. CCI, 4.
HABS, II-1, nr. 1893 & pl. CCI, 3. SMOLDEREN, *Quinten Metsys, médailleur d'Erasmus*, in *Scrinium Erasmanum*, II, 1969, pl. I.
- 39/ Er bestaat nog een andere medaille, die op de voorzijde de samen-gevoegde bustes van Ferdinand en Anna (broer en schoonzuster van Maria) met het opschrift FERDINANDVS . + . D . G . BOEMIE . HVE . G

REX . . . draagt en op de keerzijde de voorzijde van de bestudeerde penning.

Deze beide zijden schijnen evenwel niet van dezelfde oorsprong te zijn, want de voorzijde heeft een slordiger uitzicht. V. Katz zou die aan de medailleur Mlicz toeschrijven (KATE, p. 107, nr. 178 & pl. XXIV-B; TRE, IX, p. 42 & pl. XXIII, nr. 5).

- 40/ Volgens de interpretatie van J. Rupp (RUP, II, p. 120, nr. IX).
- 41/ De medailles met zijn monogram dragen portretten van leden van de familie Schlick en van andere Saksische personaliteiten. Volgens de jaartallen die erop voorkomen was de meester Œ actief tusssen 1530 en 1541 (KATE, p. 104-105). Het monogram wordt niet vermeld in G. NAGLER, *Die Monogrammisten*, München, 1921.
- 42/ BER, nr. 163. De aanwezigheid van dit exemplaar in de verzameling te Wenen werd niet bevestigd door het Penningkabinet.
- 43/ BER, p. 163, pl. XIV.
- 44/ BER, nr. 164 & pl. XIV. De aanwezigheid van dit exemplaar in de verzameling te Wenen werd niet bevestigd door het Penningkabinet.
- 45/ Armand, Fabriczy, Glück, Simonis, Schottmüller & Hill, Pion, Enzenberg en Bernhart. Armand preciseerd dat deze toeschrijving onzeker is.
- 46/ Leone Leoni werd geboren in 1509 en overleed in 1590. Deze Italiaanse beeldhouwer en medailleur was muntmeester van het pauselijk atelier van 1537 tot 1540. Hij trad daarna in dienst van Karel V en werkte te Brussel van 1549 tot 1550 en in 1556. Hij maakte een groot aantal beelden in brons en marmer voor de keizerlijke familie, waaronder twee bustes en een standbeeld van Maria van Hongarije (SCHO, p. 84 - 87; FOR, III, p. 389-411).
- 47/ PLO, p. 262; SIM, II, p. 31.
- 48/ Brief van Leone Leoni aan Granvelle van 20 december 1549 (PLO, p. 57 en p. 355, nr. 6), brief van Leone Leoni aan Granvelle van 17 januari 1550 (PLO, p. 61 en p. 357-358, nr. 12); brief van Leone Leoni aan Granvelle van 26 oktober 1550 (PLO p. 69 en p. 361 nr. 20).
- 49/ KENL, p. 68.

- 507 ARM, I, p. 167; PLO, p. 262. SIM, I, p. 84.
- 517 PLO, p. 110-112 en p. 174-175
- 527 Brief van Leone Leoni aan Granvelle, Milaan, 13.10.1555 (PLO, p. 106-107 en 372-373)
- 537 Brief van Leone Leoni aan Granvelle, Milaan, 16.10.1555 (PLO, p. 110-112 en 374-375).
- 547 Brief van Leone Leoni aan Granvelle, Milaan, 13.10.1555 (PLO, p. 106-107 en 372-373).
- 557 HER, II-1, p. 113.
- 567 FUG, p. 1391.
- 577 Christiaan II van Denemarken, de schoonbroer van Maria, werd afgezet en vluchtte naar Holland. Hij richtte er een leger om Frederik van Holstein, zijn concurrent, te bestrijden. Deze laatste verbond zich met de stad Lübeck en sloot de Sund af. Daardoor werd de uitvoer van graan uit Polen afgesneden en alle handel in de Baltische Zee stilgelegd. Tegen het kortzichtig eigenbelang van de andere provincies in zette Maria de Hollanders er toe aan om een oorlogsvloot bijeen te brengen. De dood van Frederik van Holstein op 10 april 1533 bracht eindelijk hoop op een oplossing van het conflict. Een verdrag werd gesloten te Gent op 9 september 1533 die de vrede ter zee herstelde.
- 587 A. JAL, *Glossaire nautique Répertoire polyglotte de termes de marine anciens et modernes*, I, Parijs, 1848, p. 429.
- 597 PIN, p. 27.
- 607 STRA, p. 485.
- 617 Op de "medaille" van Eleonore is de laatste vermelding weggevallen. de opsomming van de titels (koningin van Portugal en van Frankrijk) en van haar echtgenoten (Manuel en Frans I) nam te veel plaats in.
- 627 Een houtsnede van het prentenkabinet van Dresden (nr. B 1450-1), die het werk zou zijn van een 16e eeuwse kunstenaar, stelt de voorzijde voor. Het omschrift is echter verschillend: MARIA VID. D. G. REG. HUNGARIAE ET BOHEMIAE

- 63/ PROB, p. 54. Domanig is nog precieser legt een verband met de gravures en plaquettes van Peter Flötner (DOMF, p. 41).
- 64/ VDB, II, p. 22; MER, II-1, p. 112.
- 65/ SCHOU, col. 2.
- 66/ HABS, II-1, nr. 1895 & pl. CCI, 4.
- 67/ KÖH, V, p. 318-319
HER, II-1, p. 112, verwerpt de relatie Luther-Maria
- 68/ DWO, p. 225.
- 69/ LAN, nr. 674 & pl. 35, KATE, p. 246, nr. 535.
- 70/ DWOR, p. 225.
- 71/ Severin Brachmann staat niet vermeld in de *Biographical Dictionary of Medalists* van L. Forrer.
- 72/ KATE, p. 245.
- 73/ DWOU, p. 59-63.
- 74/ Hartmann is gestorven in 1556 (FOR, II, p. 436).
- 75/ KATP, p. 112.
- 76/ HABS, I-2, nr. 1407; PRO, p. 98, nr. 100.
- 77/ Ludwig Neufahrer was medailleur, stempelsnijder en edelsmid. Hij werkte te Linz, Wenen en Praag. Zijn productie kan gesitueerd worden tussen 1547 en 1552. Hij overleed in 1563 (FOR, IV, p. 247-250).
- 78/ Deze informatie werd verstrekt door de Heer Jungwirth van het Penningkabinet te Wenen, maar F. Kenner geeft een diameter van 36 mm (KENL, p. 69). Deze laatste afmeting wordt bevestigd door de foto, die ons door het Penningkabinet werd gestuurd.
- 79/ Amsterdam, Rijksmuseum, inv. NM 4851
Harburg (kasteel), cat. nr. 345
Parijs, Musée des Arts Décoratifs, inv. PE 243
Versailles, Galerie historique du château, inv. MV 3128
Wenen, Kunsthistorisches Museum (tot 1952: in het kasteel Ambras te Innsbrück)
Wenen, Kunsthistorisches Museum, Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol, cat. nr. 158
Londen, verz. A. Rothfield.
- 80/ T. HETZER, *Tiziano Vecellio*, in *Allgem. Lexik. der b. Künstler*, XXXIV, p. 149.
- 81/ L. GACHARD, *Collection des voyages de Charles-Quint*, Brussel, 1874.

- 82/ Vz. Buste van Eleonora in driekwart vooraanzicht naar rechts; rondom, . . . LEONORA . REGINA . FR . S . CAROLI . V . RO . IMPE . (Leonora, regina Francorum, soror Caroli V, Romanorum imperatoris = Eleonora, koningin van Frankrijk, zuster van keizer Karel V) en een parelcirkel (DOMP, nr. 27 & pl. V; KENL, p. 69 & fig. 6).

Dit portret is een replica van een portret van Eleonora, waarvan het origineel thans verdwenen is maar waarvan een copie bewaard wordt in het Kunsthistorisches Museum te Wenen (KENP, p. 146, nr. 153 & fig. 153).

- 83/ KENP, p. 146, nr. 158; ROB, p. 24.
- 84/ München, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, cat. (1936), nr. 3564.
- 85/ Parijs, Musée Jacquemart André, inv. 694.
- 86/ VSCH, p. 8-9.
- 87/ VSAK, p. 26.
- 88/ BAN, p. 29

1

2

3

4A

4B

40

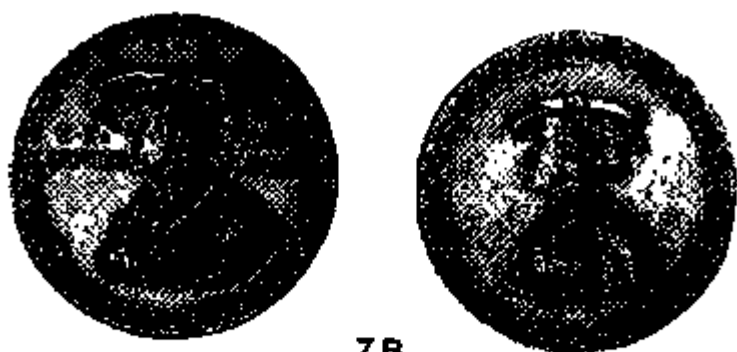
5

6

7A

7B

8

9 A

9B

9C

10

11

12

13

14